

Марта КРАВЧЕНКО, Marta KRAVCHENKO

Львівська національна академія мистецтв, Україна

Lviv National Academy of Arts, Ukraine

ORCID: 0000-0002-0742-9147

e-mail: kravchenkomarta@lnam.edu.ua

Деякі аспекти термінологічних дефініцій сучасного мистецтва прикрас: художні, авторські, ювелірні прикраси

Some aspects of the terminological definitions of modern jewelry

The paper presents some principles of formation and replenishment of Ukrainian art terminology. It has been found that today there are no established concepts of decoration in contemporary art. Attention is focused on definitions taking into account foreign and Ukrainian experience. A number of terminological definitions of English, German, French and Polish definitions are analyzed. On the basis of the study of foreign experience in the terminology of jewelry art, the general concept of “jewelry” is outlined as one that includes jewelry and jewelry made of alternative materials and provides for the expression of innovative thinking, design and creation of an integral artistic image. It is proposed to introduce terminological definitions into the circulation of art criticism of Ukrainian science.

Keywords: art of decoration, artistic jewelry, jewelry, costume jewelry, contemporary art, term, terminological definitions

У роботі представлено деякі засади формування та поповнення української мистецтвознавчої термінології. З'ясовано, що на сьогодні не існує усталених понять прикраси в сучасному мистецтві. Зосереджено увагу на дефініціях з урахуванням зарубіжного та українського досвіду. Проаналізовано низку термінологічних дефініцій англійських, німецьких, французьких і польських означень. На основі дослідження зарубіжного досвіду термінології мистецтва прикрас окреслено загальне поняття „прикраси” як такі, що охоплюють ювелірні прикраси та прикраси з альтернативних матеріалів і передбачають вираження новаційного мислення, дизайну та творення цілісного художнього образу. Запропоновано ввести термінологічні дефініції у мистецтвознавчий обіг української науки.

Ключові слова: мистецтво прикраси, художні прикраси, ювелірне мистецтво, біжутерія, сучасне мистецтво, термін, термінологічні дефініції

Друга половина XX – початок XXI ст. – час кардинальних змін у світовому мистецтві, зі зміщенням фокусу на концептуальне мистецтво та стирання меж між образотворчим та декоративно-ужитковим мистецтвом. Художні прикраси як окреме явище в мистецтві займають чітку й упевнену позицію саме в другій половині XX ст. Активні експерименти у творчих процесах виготовлення прикрас відбувалися ще на початку XX ст. на прикладі діяльності Баугаузу, де культивувалося впровадження функціональних тенденцій і синтез матеріалів у проєктованих творах. Від 1960-х років новаторські тенденції в мистецтві прикрас поширюються в Європі, США, а в 1970-х роках – у країнах Східної Європи: Чехії, Словаччині, Польщі, Латвії, Естонії та Україні. Художники експериментували з матеріалами, формою, технологією, конструкцією, створювали нефункціональні твори, які пізніше трансформувались у так звані „арт-об’єкти”. Активні зміни в цьому напрямку декоративно-ужиткового мистецтва відбувались у різних країнах Європи синхронно. Це було зумовлено використанням нетрадиційних форм і матеріалів – пластмаси, акрилу, латексу, силікону. Ці напрацювання були підсилені багатим теоретичним доробком: художники задекларували концепції своєї творчості, мистецтвознавці аналізували цей мистецький рух у публікаціях, відбувалися колективні виставки та науково-творчі конференції, присвячені мистецтву „нової” прикраси.

У Європі 1970-х років митці створили пласт теоретично-філософських концепцій творення тогочасної художньої прикраси, що виходить за межі декоративно-ужиткового мистецтва і, відтак, претендує на образотворчість. Прикраса стає не лише ужитковим об’єктом і предметом колекціонування, а є твором мистецтва, культурним артефактом, що має утилітарну, естетичну та образотворчу функції. На цьому тлі виникла проблема термінологічних дефініцій „прикраси”. Так, у європейському мистецтвознавстві терміну „мистецтво прикраси” тотожні англійське „art jewelry” та німецьке „die Schmuckkunst” – поняття, які відрізняються за змістом, але є близькими за своєю суттю. У сучасних умовах швидкої адаптації нових мистецьких течій і явищ термінологічне означення поняття „прикраса” здатне набувати різних тлумачень. Так, у найширшому сенсі цей термін передбачає декорування візуального простору, екстер’єру чи інтер’єру приміщень, що потрібно розуміти як оздобу, прикрашання предметів. У публікації ми зосередили увагу на визначенні поняття „прикраса”, пов’язаному з образом людини, тілом і одягом, вона може бути виготовлена з коштовних, напівкоштовних та інших матеріалів, де основну роль відіграє авторська концепція твору. Також у поняття „прикраси” ми включаємо ювелірні вироби та прикраси з альтернативних матеріалів. У процесі їх поєднання основна увага зосереджена на художніх концепціях провідних майстрів та естетичних особливостях їхніх творів.

Ці процеси відбувалися майже в усіх країнах Європи, але з обов'язковим урахуванням національних традицій і культурних особливостей. Українське мистецтво прикрас у загальних рисах повторило зарубіжний шлях розвитку, але основні художні тенденції змістилися в часі, що було пов'язано з інформаційною ізоляцією в радянські часи (до 1991 року).

Досить складним питанням сучасного мистецтвознавчого дискурсу є термінологічний понятійний апарат у сфері сучасного мистецтва та дизайну. Дискусійними і такими, що потребують переосмислення визначень, є поняття сучасного декоративного мистецтва, зокрема „мистецтво прикрас” та „сучасні художні прикраси”. Саме під час спроби їх конкретного визначення та порівняння зі світовими термінами ми зіткнулися з проблемою неусталеної мистецтвознавчої термінології, підміною значення одного терміна іншим, близьким йому за змістом, але принципово іншим за суттю. Проблема фахової термінології передбачає смислову деформацію в тлумаченні історії мистецтва та сучасних мистецьких процесів. Ця ситуація є особливо гострою в останні десятиліття. В Україні стала доступною інформація про закордонні художні процеси та з'явилася низка художників, які у творчості звертаються до форм та концепцій сучасного мистецтва¹.

Сучасне українське мистецтво не має чіткої загальновизнаної періодизації, типології, методології, а отже, термінології, яка за своєю суттю залишається радянською. Упереджений підхід створює значні труднощі при аналізі та інтерпретації творів сучасного мистецтва й прикрас, зокрема, вони вкладаються в рамки класифікацій, штучно створених у радянський час. Це своєю чергою впливає на неоднозначне розуміння світових мистецьких процесів ХХ–ХХІ ст.

Дослідження українських мистецтвознавців Г. Вишеславського та О. Сидора-Гібелінди *Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України*² стало першою спробою ввести дефініції сучасного світового мистецтва в український контекст.

Дослідник мистецтва, професор ЛНАМ О. Голубець у публікації *Питання термінології в сучасній мистецькій освіті*³ наголошує на необхідності впорядкувати термінологію, що суттєво б розширило фахові можливості вітчизняних мистецтвознавців. Автор зачіпає проблеми термінології мистецтва, як в образотворчому, так і в декоративно-ужитковому мистецтві. Зокрема, автор указує на проблемні аспекти в термінах „декоративно-ужиткове мистецтво”, „декоративне мистецтво”, „мистецтво предмета”, а також згадує застарілі визначення. Наприклад, термін „декоративно-ужиткове мистецтво” у такому поєднанні не

¹ Д. Скринник-Миська, *Проблема періодизації художнього процесу: класична, некласична та постнекласична моделі* [в:] „Мистецтвознавство”, № 12, 2012, с. 27–39.

² Г. Вишеславський, О. Сидор-Гібелінда, *Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України*, Київ 2010.

³ О. Голубець, *Питання термінології в сучасній мистецькій освіті* [в:] „Мистецтвознавство України”, вип. 9, 2008, с. 6–18.

використовують у світовому мистецтві. У зарубіжній науковій практиці ці терміни вживають окремо: „декоративне мистецтво” та „ужиткове мистецтво”. Поняття „декоративність” пов’язане з певною дією, процесом декорування, прикрашання чогось: архітектурної споруди, елементів інтер’єру та окремих предметів. „Ужиткове мистецтво” наближає діяльність людини до виготовлення матеріальних предметів з певними ужитковими функціями. Відповідником до „ужиткового мистецтва” в Європі окреслюється термін „мистецтво предмета”, що виявляється в синтезі та взаємопроникненні мистецтв через використання різноманітних матеріалів – глини, скла, дерева, металу тощо. Поступово відмежовуючись від ужиткових функцій, „мистецтво предмета” виділяється у специфічну зону творчості, наближаючись до образотворчого мистецтва⁴.

Термін „прикраси” часто має багатозначне тлумачення. Українська наукова думка й досі не виробила чіткого визначення цього поняття, а щодо термінологічних норм внесла навіть певні неузгодження. У *Словнику української мови*⁵ термін „прикраса” визначений у таких поняттях:

- те, що оздоблює або служить оздобленням чого-небудь, оздоба; предмет, що служить доповненням до одягу, призначений до прикрашання; // орнамент (що дослівно означає прикраса, оздоблення), як відомо, у прикладних мистецтвах є суттєвим елементом художнього образу;
- те, що своєю присутністю додає краси чому-небудь; // засіб художнього вираження;
- те, що виділяється своєю досконалістю⁶.

У роботі над дослідженням виникли проблемні питання, які стосуються термінології. Зокрема, ми оперуємо поняттями „мистецтво прикраси”, „авторські прикраси”, „художні прикраси”, „ювелірні прикраси”, „біжутерія”.

Дослідник сучасного ювелірного мистецтва Р. Шмагало у праці *Енциклопедія художнього металу. Світовий та український художній метал. Класифікація, термінологія, стилістика, експертиза*⁷ подає потужний блок термінологічного апарату – 326 термінів, що інформують про ремесла й галузі виробництва художнього металу, термінологічні показники металів, коштовних каменів, прикрас і т. д. Видання містить ґрунтовний термінологічний показник, у якому зосереджено увагу на термінах „прикраси”, „ювелірне мистецтво”, „біжутерія”.

Термін „прикраси” дослідник визначає так: „прикраси – загальна назва декоративних орнаментальних форм і предметів ювелірного мистецтва”⁸. Автор також дає чітке визначення терміна „ювелірне мистецтво”:

⁴ *Ibidem*, с. 6–12.

⁵ *Словник української мови*: в 11 т., за ред. І. К. Білодіда, т. 11, Київ 1980.

⁶ *Ibidem*, с. 645.

⁷ Р. Шмагало, *Op. cit.*

⁸ *Ibidem*, с. 269.

Вид декоративно-ужиткового мистецтва, виготовлення художніх прикрас, коштовних предметів культу, побутового начиння, зброї та інших виробів з коштовних металів (золото, срібло), часто в поєднанні з коштовними та напівкоштовними каменями, перлами, перламутром, бурштином, кісткою, склом і ін.; до ювелірного мистецтва належать також художні вироби з коштовних металів (бронза, мідь, нейзильбер, титан, сталь). Головні техніки ювелірного мистецтва – кування, лиття, карбування, тиснення, гравіювання, філігрань, зернь, чернь, емаль, інкрустація, травлення, шліфування...⁹

Автор також зазначає, що в українському мистецтвознавстві поряд з терміном „ювелірне мистецтво” прийнято оперувати терміном – „золотарство”¹⁰.

Поряд із ювелірним мистецтвом у дослідженні мистецтва прикрас у термінологічному обігу фігурує термін „біжутерія”. Дослідник Р. Шмагало у *Термінологічному покажчику* вищезгаданої праці¹¹ визначає:

Біжутерія (від фр. *Vijouterie* – ювелірний магазин) – дрібні золотарські та ювелірні вироби. До біжутерії відносять також оздобу первісних народів, виготовлені з рогу та кістки, кольорових камінців. В основному біжутерія виготовляється з некоштовних металів і каміння, слонової кістки чи перламутру із застосуванням усіх золотарських технік. Біжутерія завжди підпорядковувалась стилю епохи. До біжутерії належать персні, браслети, намиста, діадеми, декоративні ланцюжки, медальйони, сережки, а також фібули, застібки, пряжки, шпильки, гудзики, пояси тощо. Від середини XIX ст. поширилось масове виробництво біжутерії (штампованої) з імітаційних матеріалів, форми якої підроблялися під давні українські твори. Для XX ст. характерна тенденція пошуку високохудожніх форм біжутерії з використанням відносно дешевих матеріалів, у тому числі й синтетичних (наприклад, популярні вироби фірми „Яблонець” у Чехії). Виробництво біжутерії зосереджене на ювелірних фабриках, а також у промислових артілях¹².

Як бачимо, в українському мистецтвознавстві спеціалізована термінологія зосереджена в галузі ювелірного мистецтва, натомість пошукам терміна для визначення сучасних прикрас, створених художниками на межі образотворчого, декоративного мистецтва та дизайну, з альтернативних, часто не коштовних матеріалів, не приділено достатньо уваги.

Щоб усебічно проаналізувати понятійний апарат, ми звернулися до термінологічних тлумачень „прикраси” у публікаціях зарубіжних дослідників.

⁹ *Ibidem*, с. 19.

¹⁰ *Ibidem*, с. 18.

¹¹ *Ibidem*, с. 261.

¹² *Ibidem*, с. 260.

У науковому мистецтвознавчому обігу Великобританії фігурує термін „art jewelry”, що означає ювелірні вироби, прикраси, які створили автор, студія, ремісник. У назві „art” чітко підкреслено творче вираження та дизайн, також характеризується застосуванням різних матеріалів, часто альтернативних (пластик, папір, скло, тканини, предмети, що були у вжитку, та ін.), що формують альтернативу використанню „коштовних матеріалів”, таких як золото, срібло й каміння в традиційних ювелірних прикрасах, де вартість твору прив’язана до вартості матеріалів, із яких вона виготовлена. Поняття „art jewelry” тісно пов’язане з авторською роботою (craftsmen, studio) в інших матеріалах, таких як скло, дерево, пластик і глина, також „art jewelry” звертається до образотворчого мистецтва й дизайну.

Британська дослідниця мистецтва Л. ден Бестен у монографії *A Compendium of International Contemporary Art Jewelry* окреслює п’ять різних визначень мистецтва прикраси, тобто „art jewelry”, а саме: сучасна прикраса („contemporary jewelry”), студійна прикраса („studio jewelry”), художня прикраса („art jewelry”), дизайнерська прикраса („design jewelry”) та авторська прикраса („author jewelry”) ¹³. Серед них найбільшого поширення отримали поняття сучасна („contemporary jewelry”), студійна („studio jewelry”) та художня („art jewelry”) прикраса.

Німецька мистецтвознавиця М. Конігер у публікації для енциклопедії сучасного мистецтва прикрас *The Fat Booty of Madness*, яка була видана у співавторстві з Отто Кюнцлі на базі відділу мистецтва прикрас Академії мистецтв у Мюнхені, стверджує, що різні терміни „art jewelry” мають важливе значення для того, щоби відрізнити цей тип прикрас від традиційного ювелірного мистецтва. Використання терміна „концептуальна прикраса” („conceptual jewelry”), за її словами, це „спроба відокремити себе через термінологію від продуктів комерційної ювелірної промисловості, де відтворюють кліше і прикраси, орієнтовані на смаки масового споживання, з одного боку, а з іншого боку – демонструвати індивідуальний дизайн, авторську естетику та ручну роботу” ¹⁴.

Американська дослідниця та кураторка відділу декоративного мистецтва та скульптури Музею американського мистецтва у Бостоні К. Елькюер у праці *Jewelry by Artists in the Studio* в розділі *Introduction: Defining the field* дає визначення студійним прикрасам як відгалуженню ремісництва, наголошуючи на тому, що вони не відтворюють конкретних художніх стилів. Дослідниця зазначає, що особливістю студійних прикрас є те, що їх виконав безпосередньо художник у своїй майстерні, такі твори є унікальними ¹⁵.

¹³ L. den Besten, *On jewellery: A compendium of international contemporary art jewellery*, Stuttgart 2012.

¹⁴ M. Koniger, *A class of its own* [in:] F. Hufnagl (ed.), *The Fat Booty of Madness*, Stuttgart 2008, с. 32.

¹⁵ K. LEcuyer, *Introduction: Defining the field* [in:] *Jewelry By Artists in the Studio*, London 2010, с. 17–23.

Швейцарська дослідниця сучасного мистецтва прикрас, професорка відділу прикрас і моди Університету мистецтв і дизайну у Женеві М. Гаспар проаналізувала тимчасове значення різних термінів, які використовувалися в мистецтві прикрас „art jewelry” за останні 40 років. У публікації *Contemporary jewelry in post-historical times*¹⁶ авторка класифікує прикраси в таких позиціях: „avant-garde jewelry” – прикраси, які перебувають радикально попереду основних ідей; „modern jewelry”, або „modernist jewelry”, що відображають дух часу, в якому вони були виконані, тобто модерн або модернізм; „studio jewelry” – перехід від ремісничої діяльності до творчої, у майстерні; „new jewelry” – прикраси, які передбачають критичну позицію щодо коштовностей; та „contemporary jewelry” – сучасні прикраси, які відображають ідею „тут і зараз”, без огляду на традиційні ювелірні вироби, тяглість поколінь (для цих прикрас властива ідея „прикраса – не реліквія”)¹⁷.

У німецькомовному науковому дискурсі присутнє поняття „Schmuck” – прикраса, ювелірний виріб і „Schmuckkunst” – мистецтво прикраси. У німецькій мові поняття „Schmuck” (прикраса) має широке значення, схоже до українського визначення:

1. Декорації і декорування візуального простору, екстер'єру та інтер'єру приміщень, що служать для підсилення репрезентативності, дизайн середовища, предметів (тобто оздоба, прикрашання, декорування предметів та приміщень).
2. Прикраса як декор тіла способом розмальовування (боді-арт, татуювання, пірсинг).
3. Прикраси, прикріплені до тіла чи одягу людини, ювелірна прикраса та прикраса з інших матеріалів (дерево, кістка, скло і т. д.) художнього змісту. Декорує тіло та одяг людини¹⁸.

Визначення терміна „прикраси” знаходимо у спільній праці німецького та англійського дослідників прикрас П. Дормера та Р. Турнера *The New Jewelry: Trends + Traditions*, де автори також подають дефініцію терміну „сучасне мистецтво прикраси” (new jewelry/moderne, Schmuckkunst), яке формує власну творчу позицію за рахунок багатства ідей, винахідливості й досконалого виконання роботи в різних матеріалах і техніках¹⁹.

Як ми бачимо, німецькі та українські визначення поняття є досить близькими за значенням і суттю, англійська термінологія передбачає ширші дефініції.

Водночас маємо на меті висвітлити ще одне поняття, яке викликає питання в нашому дослідженні, оскільки стосується інших за мистецьким значенням

¹⁶ M. Gaspar, *Contemporary jewellery in post-historical times* [in:] M. Bersegio (ed.), *Time tales: time's perceptions in research jewellery*, Barcelona 2007, p. 12–14.

¹⁷ *Ibidem*, s. 13.

¹⁸ C. Holzach, F. Falk, *Schmuck der Moderne/Modern Jewellery 1960–1998*, Stuttgart 1999.

¹⁹ P. Dormer, R. Turner, *The new jewelry: trends & traditions*, New York 1994.

прикрас, а саме біжутерії. Біжутерія (від фр. bijouterie, bijou) – жіночі прикраси не з коштовних каміння та металу²⁰. Біжутерія виникла у XVIII ст. як імітація коштовностей із дешевших матеріалів та існувала в такому форматі аж до першої третини XX ст. Розвиток біжутерії у XX ст. було зумовлено розвитком моди та модних тенденцій. Біжутерійні прикраси виконували як доповнення до модного образу, вони стали аксесуаром. Однією з перших модельєрів, хто ввів біжутерію в модний обіг, стала Коко Шанель. Від середини XX ст. біжутерія авторства майстрів високої моди або художників, отримує новий статус і більшу цінність. В англomовному обігу терміну „біжутерія” відповідає „costume jewelry”. У виробництві біжутерії використовуються різні метали й сплави, прозоре та кольорове скло, пластмаси, кераміка та ін. За зовнішнім виглядом біжутерія може бути схожою на „справжні” ювелірні вироби, але її вартість набагато нижча.

Слід зазначити, що в польському науковому дискурсі термін „біжутерія” (bizuteria) має дещо інше визначення і трактується як прикраси загалом, охоплює поняття „ювелірні вироби”, „ювелірні прикраси, які створив ювелір”, „прикраса, що використовується для прикрашання тіла й одягу”, як правило, виготовлена з коштовних матеріалів, багато декорована. Польські дослідники подають наступні термінологічні визначення:

- біжутерія, прикраси (bizuteria) – будь-яке об’ємне оздоблення тіла чи одягу, незалежно від використовуваних технік і матеріалів²¹;
- біжутерія, прикраси (bizuteria) (2) – усі види виробів, які носять жінки та чоловіки як прикраси чи емблеми, що представляють їхню світську чи духовну владу. Вони можуть бути виготовлені з коштовних і кольорових металів, заліза, коштовного і напівкоштовного каміння, бурштину, слонові кістки (та інших видів кістки), рогу, черепашок, глини, дерева і скла²².

Художні прикраси (bizuteria artystyczna) – це частина ювелірного мистецтва, яка характеризується індивідуальним підходом виробника до виробу та збереженням його функціонального призначення. Його надихають попередні проекти чи історичні ювелірні вироби, але для збереження його художнього характеру необхідний інтелектуальний внесок художника²³.

Авторські прикраси (bizuteria autorska) – виготовляються автором – художником (випускником художнього вищого навчального закладу, членом мистецького об’єднання або особою, яка має дійсну кваліфікацію художника), що характеризується індивідуальним проектом, оригінальною технікою виготов-

²⁰ Словник української мови, *Op. cit.*, с. 669.

²¹ M. Pajaczkowski, *Hasło tegorocznego konkursu jest skomplikowane nawet dla samych pomysłodawców...* [w:] *Granice sztuki globalnej. Rzemiosło. Design. Sztuka*, Legnica 2010.

²² S. Kolkówna, *Bizuteria* [w:] *Kultura materialna starożytnej Grecji*, red. K. Majewski, t. III, Warszawa 1978.

²³ M. Pajaczkowski, *Op. cit.*

лення, власноруч створеною дизайнерською лінією, індивідуальним декоративним елементом тощо²⁴.

У чеській мові існує єдиний загальний та універсальний термін „sperky”, який визначає поняття натільної прикраси з ювелірних і неювелірних матеріалів загалом.

Отож, при дослідженні базових понять роботи ми визначили та проаналізували низку термінологічних дефініцій англійських, німецьких, французьких і польських (art jewelry, conceptual jewelry, contemporary jewelry, studio jewelry, Schmuck, Schmuckkunst, bijouterie, bijuteria, sperky / ювелірна прикраса, авторська прикраса, художня прикраса, біжутерія, прикраса) та дійшли висновку, що оптимальним визначенням цього підвиду сучасного мистецтва є поняття „прикраси”, яке охоплює ювелірні прикраси та прикраси з неювелірних матеріалів, передбачає вираження новаційного мислення, дизайну та творення цілісного художнього образу.

Усе це переконливо свідчить про те, що створенню термінологічної бази в галузі мистецтва та стандартизації термінологічних понять обов’язково мають передувати концептуальне осмислення й розроблення термінів фахівцями та компетентними лінгвістами. Це сприятиме підвищенню значущості українського мистецтва в сучасній культурі, науці, а також якості україномовної довідникової та науково-методичної літератури.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Вишеславський Г., Сидор-Гібелінда О., *Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України*, Київ 2010. [Višeslavs'kij G., Sidor-Gibelinda O., *Terminologija sučasnego mistectva. Označennâ, neologizmi, žargonizmi sučasnego vizual'nogo mistectva Ukraïni*, Kiïv 2010.]
- Голубець О., *Питання термінології в сучасній мистецькій освіті* [в:] „Мистецтвознавство України”, вип. 9, 2008, с. 6–18. [Golubec' O., *Pitannâ terminologiji v sučasnij mistec'kij osviti* [v:] „Mistectvoznnavstvo Ukraïni”, vip. 9, 2008, s. 6–18.]
- Словник української мови*: в 11 т., за ред. І. К. Білодіда, т. 11, Київ 1980. [*Slovník ukrains'koj movi*: v 11 t., za red. Ī. K. Bilodida, t. 11, Kiïv 1980.]
- Шмагало Р., *Світовий та український художній метал. Класифікація, термінологія, стилістика, експертиза. Енциклопедія художнього металу*, т. 1, Львів 2015. [Šmagalo R., *Svitovij ta ukrains'kij hudožnij metal. Klasifikaciâ, terminologija, stilistika, ekspertiza. Enciklopediâ hudožn'ogo metalu*, t. 1, L'viv 2015.]
- Den Besten L., *On jewelry: A compendium of international contemporary art jewelry*, Stuttgart 2012.
- Dormer P., Turner R., *The new jewelry: trends & traditions*. New York 1994.

²⁴ *Ibidem*.

Gaspar M., *Contemporary jewelry in post-historical times* [in:] Bersegio, M. C. (ed.), *Time tales: time's perceptions in research jewelry*, Barcelona 2007, p. 12–14.

Holzach C., Falk F., *Schmuck der Moderne/ Modern Jewellery 1960–1998*, Stuttgart 1999.

Kolkowna S., *Biżuteria* [w:] *Kultura materialna starożytnej Grecji*, red. K. Majewski, t. III, Warszawa 1978.

Koniger M., *A class of its own* [in:] Florian Hufnagl (ed.), *The Fat Booty of Madness*, Stuttgart 2008.

L'Ecuyer K., *Introduction: Defining the field* [in:] *Jewelry By Artists in the Studio*, London 2010, p. 17–23.

Pajęczkowski M., *Hasło tegorocznego konkursu jest skomplikowane nawet dla samych pomysłodawców...* [w:] *Granice sztuki globalnej. Rzemiosło. Design. Sztuka*, Legnica 2010.

Кравченко Марта – кандидатка мистецтвознавства, доцентка кафедри історії і теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв.